

In traditional Belarusian culture, ritual towels carried out ritual and protective, symbolic and aesthetic functions, embodying information from the spiritual realm. Aside from geometric ornamentation, traditional Belarusian ritual towels mostly featured phytomorphic motifs, less commonly ornithomorphic and very rarely, anthropomorphic motifs. The symbolic depiction of the sky was expressed via bird motifs, while the underground space was

illustrated by stylised images of snakes or frogs. The decorations would be grouped in bands and concentrated at the ends. The main colour used in decoration was red, with black or blue also added in some cases. Belarusian traditional ritual towels reflect a mythopoetic understanding of reality, while the echoes of archaic ideas recorded in them have survived into our days to become one of the most interesting fields of research.

Mitologiniai motyvai

tradiciniuose baltarusiškuose apeiginiuose rankšluosčiuose

Polina Bogdan
Iš rusų k. vertė Dalia Bernotaitė-Beliauskienė

>
Rankšluosčiai
Gomelio sr.,
XIX a. pab.–XX a. pr.
Linas, medvilnė; rinktinis
audimas, nėrimas
BNMA Baltarusių kultūros,
kalbos ir literatūros
tyrimų centras
Fot. Polina Bogdan

Tradicinėje baltarusių kultūroje apeiginiai rankšluosčiai atliko ritualines ir apsaugines, simbolines ir estetines funkcijas, talpino savyje tam tikrą dvasinės srities informaciją. Jie naudoti interjero puošimui, buvo privaloma nuotakos kraičio dalis ir tradicinė dovana. Natūralu, kad pagrindinis prasminis dėmuo, kuris į juos buvo „įaustas“, – apsauga nuo visokio blogio, gerovės linkėjimai, aukštesniųjų jėgų palankumo meldimas žmogui, apsaugos ir pagalbos prašymas. Todėl apeiginių rankšluosčių ornamentai turėjo ne tik dekoratyvinę reikšmę, bet ir buvo tiesiogiai susiję su jų komunikacine bei apsaugine funkcija. Semantinis dekoru turinys papildė ir sustiprino šias apeiginių rankšluosčių funkcijas. Tai paaiškina vaisingumo, turto, giminės pratęsimo simboliką apeiginių rankšluosčių

puošyboje. Būtent taip įvairūs tyrinėtojai aiškina senuosius geometrinius motyvus – rombą, svastiką, žvaigždę, kryžį, rombą su taškeliais, rombą su ataugėlėmis¹. Šie motyvai yra soliariniai ženklai, vyriškojo ir moteriškojo prado, apvaisintos žemės ar moteriškų įsčių simboliai. Beje, šios reikšmės dažnai būna tarpusavyje glaudžiai susijusios ir neatskiriamos ar gali būti keičiamos viena kita. Drąsiai galime daryti prielaidą, kad baltarusiškų apeiginių rankšluosčių archajiškas geometrinis rombo ornamentas atspindėjo tai, kas buvo sudievinta pagoniškoje pasaulėžiūroje – gamtos jėgas ir pirmą pradę gyvybę.

Tradiciniuose baltarusiškuose apeiginiuose rankšluosčiuose buvo naudojamos įvairios audimo ir siuvinėjimo technikos. Vakarų Polesės (Bresto sr.) teritorijoje ilgai išliko archajiškas

¹
Беларуская міфалогія: энцыклапедычны слоўнік, С. Санько [і інш.], Мінск: Беларусь, 2004, с. 194, 262–263, 431, 454–455.

būdas apeiginius rankšluosčius puošti skersai jaustomis skirtingo pločio raudonomis juostomis. Kiekviena šio regiono vietovė turėjo savitą juostelių jaudimo būdą. Skyrėsi jų plotis, spalva, grupavimo ir kaitos ritmas. Vienose vietovėse juostelės užpildydavo visą rankšluostį, kitose būdavo jaudžiamos tik galuose. Tai buvo tam tikras paprastas, bet unikalus vietovės kodas, kurį moterys atkartodavo audinyje.

Likusioje Baltarusijos dalyje apeiginių rankšluosčių puošyboje labiau paplitusi geometrinė ornamentika. Nors kai kuriose vietose, ypač Rytų Polesėje (Gomelio sr.), ji buvo derinama su spalviniu dryžuotumu. Dauguma apeiginiuose rankšluosčiuose jaustų raštų neabejotinai turi senovinę sakralinę prasmę, tačiau dėl abstraktaus vaizdo ir audimo technikos ypatumų juos gana sunku interpretuoti.

Siuvinėjimas yra laisvesnė audinių dekoravimo technika, leidžianti sukurti ne tik griežtą geometrinį ornamentą, bet ir dekorą, susidedantį

iš stilizuotų motyvų, kurių pagrindas realūs gamtos objektai – augalai, gyvūnai, žmonės.

Siuvinėtas ornamentas galėjo būti vien dekoratyvinis (ypač po to, kai XIX a. pab.–XX a. pr. paplito ornamentų pavyzdžių knygelės su stilizuotais augaliniais raštais) arba turėti paslėptą prasmę, talpinti giluminį liaudies vaizdinių sluoksnį apie supantį pasaulį ir žmogaus vietą jame, gamtos jėgas, pagoniškas dievybes.

Be geometrinės ornamentikos, tradiciniuose baltarusiškuose apeiginiuose rankšluosčiuose dažniausiai atpažįstami fitomorfiniai, rečiau ornitomorfiniai ir labai retai antropomorfiniai motyvai. Zoomorfiniai puošybiniai elementai yra labai reti ir dažnai būna taip suabstraktinti, kad juos vargiai įmanoma identifikuoti kaip gyvų būtybių atvaizdus ir jie beveik nesiskiria nuo geometrinio dekoro. Pavyzdžiui, kaip ir ukrainiečių ar rusų apeiginiuose rankšluosčiuose, varlės, rupūžės motyvų, greičiausiai, galima laikyti rombą ar kitą figūrą, turinčią 4–6 simetriškas ataugėles²,

2

Селівачов М., *Лексикон української орнаментики: іконографія, номінація, стилістика, типологія*, Київ: Редакція вісника «Ант», 2005, с. 290; *Арнаменты Падняпроўя*, Г. Р. Нячаева [і інш.], Мінск: Бел. навука, 2004, с. 102.

gyvatės – banguotą arba zigzago juostą³, elnio – išplėtotą grėbliuko ar kitokį šakotą motyvą⁴ ir panašiai.

Sąlyginai mitologiniams motyvams galima priskirti simbolinius aukščiausiojo (dangaus) pasaulio vaizdavimus, išreikštus paukščių pavidalu (tai su dangumi siejamos būtybės⁵), bei anapusinio požemio pasaulio vaizdavimus, išreikštus stilizuotų gyvačių ir varlių atvaizdais (tai su žeme, chtonine, požemine karalyste siejamos būtybės⁶). Pats žemiškasis gyvenimas kartais buvo traktuojamas kaip žydintis augalas, kurio šaknys yra žemėje, o šakos stiebiasi į dangų (šis motyvas turi tiesioginių analogijų su Gyvybės medžiu).

Dažniausiai baltarusiškų apeiginių rankšluosčių dekoras yra sugrupuotas juostomis ir sutelktas galuose. Pagrindinė puošybos spalva raudona, bet neretai ji papildoma juoda ar mėlyna. Analizuojant spalvotųjų ornamentų grupavimo rankšluosčio galuose ypatumus, būdinga trijų horizontalių dalių kompozicijos struktūra. Dominuojanti ir gausiausiai ornamentuota yra centrinė rankšluosčio galo papuošimų dalis, sudaryta iš vienos ar kelių ornamentinių juostų. Viršutinė dalis – išplėtotą, tačiau jos puošyba paprastesnė ir „skaidresnė“. Apatinė dalis dažnai redukuota, ji nėra akcentuojama. Kartais ji iš dalies arba visiškai pakartoja viršutinę dalį. Dažnai apatinio sluoksnio vaidmenį atlieka prisiūti pinikai, nėriniai ar kutai. Nepaisant to, kad daugelio baltarusiškų apeiginių rankšluosčių dekoras yra gana paprastas ir sąlygiškas, galima sakyti, kad tokia trijų dalių kompozicija yra tam tikras savitas schematiškas mitinio pasaulio paveikslas pavaizdavimas su žemiškais, dangiškais ir požeminiais komponentais.

Puošybiniai elementai, kuriuos tiesiogiai galima traktuoti kaip mitologinius, baltarusių apeiginiuose rankšluosčiuose pasitaiko retai. Ryškiausi tokio dekoravimo pavyzdžiai yra simbolinis pasaulio sąrangos paveikslas, visatos modelis ir deivė-motina, deivė-pramotė. Pirmasis pavaizduotas kaip Gyvybės medis, antrasis perteiktas gimdyvės motyvu. Šie motyvai nėra būdingi baltarusių tradicijai. Gyvybės medis ir moteriškos figūros daugiausia randami ant sentikių, persikėlusiu į baltarusių žemes iš Rusijos teritorijų, apeiginių rankšluosčių.

Labiausiai žinomi apeiginių rankšluosčių su Gyvybės medžiu pavyzdžiai yra sentikių rankšluosčiai iš Paežerės⁷ regiono

(Vitebsko sr.)⁸. Skirtingai nei dauguma baltarusiškų apeiginių rankšluosčių, jie turi ryškią vertikalią ašį arba centrinę kompozicijos sąrangą. Jiems puošti buvo naudojamos įvairios technikos, bet siuvinėjimas leido detaliau vizualizuoti norimas perteikti reikšmes. Pavyzdžiui, vieno Vitebsko srities (Breslaujos r.) apeiginio rankšluosčio, išsiuvinėto Baltarusijoje reta vadinamąja „piešimo“ technika⁹, galuose pavaizduotas dekoratyvus medis, ant kurio šakų žydi gėlės ir bręsta vaisiai. Medžio šaknys driekiasi po žeme, o ant viršutinių šakų tupi paukščiai. Virš medžio ir tarp jo šakų išsiuvinėtos žvaigždės – soliariniai ženklai. Šis ir kitas panašus apeiginis rankšluostis su išraiškingai išsiuvinėtu Gyvybės medžiu, sukurti XIX a. pab.–XX a. pr.¹⁰, yra unikalūs Baltarusijos muziejų rinkiniuose ir vieni ankstyviausių savo kilme. Tai vieni įdomiausių pavyzdžių su aiškiau išreikšta mitine pasaulio sąranga. Įaustuose apeiginių rankšluosčių papuošimuose Gyvybės medžio vaizdiniai schematiškesni. Kartais jie įgauna formą, artimą kryžiui – saulės simboliui.

Unikalų stilizuoto moteriškos dievybės atvaizdo pavyzdį galima pamatyti grandinėlių dygsniu išsiuvinėtame apeiginiame rankšluostyje iš Krasnicos kaimo (Rahačovo r., Gomelio sr.). Iš pirmo žvilgsnio tai atrodo kaip augalas vazoje, tačiau šiame vaizdinyje galima lengvai įžiūrėti antropomorfinę figūrą su plonomis aukštyn pakeltomis rankomis-ūgliais, išskėstomis į šalis ir išlenktomis šiek tiek banguotomis kojomis, iš kurių taip pat stiebiasi į viršų ilgos metūgės. Iš galvos (vazos viršaus) išauga galingas medis su didelėmis gėlėmis-žvaigždėmis. Abipus figūros-vazos išsiuvinėti savotiški soliariniai-augaliniai ženklai. Deivės-motinos motyvas, išreikštas gimdyvės pavidalu, yra labai archajiškas ir žinomas daugeliui tautų. Taikomajame dekoratyviniame mene (įskaitant tekstilės dirbinius) visoje Europoje galima rasti daugybę jo analogijų: Rusijoje, Ukrainoje, Bulgarijoje, Graikijoje¹¹. Kalbant apie baltarusišką tradiciją, apeiginiuose rankšluosčiuose ir kituose tekstilės gaminiuose tokie atvaizdai labai reti. Bet jie aptinkami tradicinių kaimo namų medinėse drožinėlose antlangėse. Iš pirmo žvilgsnio abstrakčiame ornamente galima pastebėti paukščių ir gyvačių motyvus bei centre komponuojamą antropomorfinę figūrą su išskėstomis sulenktomis kojomis. Pažymėtina, kad Ukrainos teritorijoje paukščiai ir gyvatės yra tradiciniai

3
Селівачов М., *op. cit.*, с. 291; Маслова Г. С., *Орнамент русской народной вышивки как историко-этнографический источник*, Москва: Наука, 1978, с. 87.

4
Маслова Г. С., *op. cit.*, с. 74; Агеева Л. Е., *Мотив крестообразной розетки в народном орнаменте // Традиции і сучасны стан культуры і мастацтваў: зб. дакладаў і тэзісаў VI Міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 19–20 лістапада 2015 г. – Мінск: Права і эканоміка, 2015, с. 456.*

5
Беларуская міфалогія: энцыклапедычны слоўнік, с. 397.

6
Ibid., с. 188, 161.

7
Baltarusijoje yra 6 etnografiniai regionai – Vakarų Polesė (pietvakarinė šalies dalis, ribojasi su Ukraina ir Lenkija), Rytų Polesė (pietinė šalies dalis, ribojasi su Ukraina), Padnieprė (rytinė šalies dalis, ribojasi su Rusija ir Ukraina), Paežerė (*Poozerie*, šiaurinė šalies dalis, ribojasi su Rusija, Latvija ir Lietuva), Panemunė (vakarinė šalies dalis, ribojasi su Lietuva ir Lenkija), Centrinė Baltarusija (centrinė šalies dalis, nesiriboją su kitomis šalimis).

8
Лабачэўская В. А., *Повазь часоў – беларускі ручнік: альбом*, Мінск: Беларусь, 2009, с. 205, 209.

9
Rankšluostis išsiuvinėtas raudonais medvilniniais siūlais lygiuoju dygsniu.

10
Лабачэўская В. А., *op. cit.*, с. 206, 207.

11
Маслова Г. С., *op. cit.*, с. 121–122; Селівачов М., *op. cit.*, с. 279; Kelly M. B., *Goddess Embroideries of the Balkan Lands and Greek Islands*, New York: StudioBooks McLean, 1999, p. 28, 87, 135.

<
 Rankšluostis
 Breslaujos r., Vitebsko sr.,
 XIX a. pab.–XX a. pr.
 Linas, medvilnė; drobinis
 audimas, siuvinėjimas, pinikai
 BNMA Baltarusių kultūros,
 kalbos ir literatūros
 tyrimų centras
 Fot. F. Lysenko

12
 Kelly M. V., *op. cit.*, p. 67.

13
 Баранов Д. А.,
 Мадлевская Е. Л.,
 «Образ лягушки в вышивке
 и мифопоэтических
 представлениях восточных
 славян: семантический
 комментарий», *Женщина
 и вещественный мир
 культуры у народов
 России и Европы: Сборник
 Музея антропологии
 и этнографии*, т. XLVII,
 Санкт-Петербург:
 Петербургское
 Востоковедение, 1999,
 с. 112, 115.

14
 Беларуская міфалогія:
 энцыклапедычны слоўнік,
 с. 438.

15
 Маслова Г. С., *op. cit.*, с. 118;
 Kelly M. V., *op. cit.*, p. 30, 64.

16
 Лабачэўская В. А., *op. cit.*,
 с. 277.

moteriškos dievybės palydovai¹². Minėto apeiginio rankšluosčio iš Krasnicos kaimo dekoras šiek tiek primena ir varlę bei schematiškai pavaizduotą moterų reprodukcinę sistemą. Tyrinėtojai pažymi slavų įsivaizduojamą simbolinį varlės ryšį su moterimi ir jos gebėjimu gimdyti¹³. Apskritai nagrinėjamo apeiginio rankšluosčio dekorą galima traktuoti kaip itin daugialypį vaisingumo simbolį.

Mitologiniuose vaizdiniuose dangiškasis pasaulis yra organiškai susijęs su chtoniškuoju, požeminiu. Ir vienas, ir kitas susiję su gyvybės atsiradimu. Viršutinis (dangiškasis pasaulis) siejamas su dieviškuoju, dvasiniu lygmeniu, o apatinis – su gyvuliškuoju, biologiniu gyvenimo pradū. Todėl deivės-pramotės atvaizdas jungiamas su gyvatės (gyvatės pavidalo kojos) ir varlės (bendras figūros kontūras)

atvaizdais – gamtiniais žemės galios simboliais. Moteriškoji dievybė gali būti vaizduojama ir su ragais (ragas yra senovinis plačiai paplitęs simbolis, susijęs su vaisingumu¹⁴). Raguotų moteriškų figūrų atvaizdų randama daugelio Europos tautų mene¹⁵. Retai, bet jų galima rasti ir baltarusių apeiginiuose rankšluosčiuose. Tuo pačiu metu kartu su gyvūnų simbolika deivės-motinos atvaizdai būtinai papildomi dangaus, soliariniais ženklais ar paukščių atvaizdais, taip pat augalijos elementais, kurie juos sieja su Gyvybės medžio motyvu.

Baltarusių apeiginių rankšluosčių puošybos mitologinė simbolika ne visada pastebima, tačiau dažnai išryškėja pro vėlesnio laikotarpio dekoratyvinius sluoksnius. Ryškiausias to pavyzdys yra Gyvybės medžio ar deivės-motinos vaizdinių transformacija į gėlių vazoną. Žydinčio augalo vazoje motyvas išpopuliarėjo XX a. I pusėje, po to, kai XIX a. pabaigoje paplito spausdinti siuvinėjimo pavyzdėliai¹⁶. Paprastos kaimo moterys siuvinėdamos tuos raštus „skolindavosi“, bet dažnai juos keitė pagal savo skonį, įpindamos tradicinę simboliką. Atidžiau nagrinėjant, lengva pastebėti, kad kai kurių apeiginių rankšluosčių augaliniai motyvai turi antropomorfinių bruožų ir yra panašūs į schematizuotą žmogaus figūrą su pakeltomis rankomis.

Viso liaudies meno pagrindas buvo mitopietinis tikrovės suvokimas. Tai atsispindi ir baltarusių tradiciniuose apeiginiuose rankšluosčiuose, o šių archajiškų idėjų atgarsiai išliko iki šių dienų ir yra viena iš įdomiausių tyrinėjimų sričių.